

Critical Analysis of Imam Khomeini's Political Islam Discourse and the Foreign Policy Approach of the Islamic Republic of Iran

10.30495/PIR.2023.1984388.3627

Rashid Recabian^{1*}, Mahmood Alipour Gorji², Saeed Arya³

Received:2023/10/16
Accepted:2023/12/18

Research Article

Abstract

As the founder of the Islamic Revolution, Imam Khomeini (RA) had a special view on the constitution and foreign policy, which created a deep transformation in the structure of the country's foreign policy, and has been examined in this research under the title of the discourse of political Islam. The issue of what position and role Imam Khomeini's (RA) political Islam discourse has had in formulating and developing the foreign policy of the Islamic Republic of Iran is raised as the main question of the research. The impact of Imam Khomeini's (RA) views has been especially the central sign of his political Islamic discourse, i.e. "Islamism", and the major indicators of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran have been derived from his thoughts (hypothesis). The findings of the research show in a descriptive-analytical way and with an analytical-critical view that the foreign policy of the Islamic Republic of Iran is based on anti-arrogance, negation of mustache and honor (research findings). The theoretical framework of the research is based on discourse theory, and the research method in this research is a library, and the data is extracted from books, articles and authentic documents (theoretical framework and method).

Keyword: Constitution; Discourse; Foreign policy; Imam Khomeini; Iran.

Recabian, R., Alipour Gorji, M., & Arya, S. (2023). Critical Analysis of Imam Khomeini's Political Islam Discourse and the Foreign Policy Approach of the Islamic Republic of Iran. *Journal of Political And International Research*, 15(55), pp. 71-86.

¹ Associate Professor of Political Science, Department of Political Science, Faculty of Humanities, Ayatollah Borujerdi University, Borujerd, Iran. (**Corresponding Author**) Ra.recabian@gmail.com

² Assistant Professor of Political Science, Department of Political Science, Faculty of Humanities, Ayatollah Borujerdi University, Borujerd, Iran. alipour_mg558@yahoo.com

³ Ph.D. Candidate of international relations at Gilan University. aria@gmail.com

تحلیل انتقادی گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) و تأثیر آن بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

10.30495/PIR.2023.1984388.3627

رشید رکابیان*^۱، محمود علیپور گرجی^۲، سعید آریا^۳

مقاله پژوهشی	تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۷
--------------	---

چکیده

سیاست خارجی هر کشور از مجموعه فاکتورهایی تشکیل شده است که بخش مهمی از آن با تغییر دولت‌ها نسبتاً ثابت می‌ماند. این فاکتورها عموماً بازتاب‌هایی از قانون اساسی، فرهنگ، هنجارها، باور تصمیم‌گیرندگان، ایدئولوژی و مواردی از این قبیل هستند. در جمهوری اسلامی ایران با پیروزی انقلاب اسلامی سیاست خارجی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی - ایرانی جایگزین سیاست خارجی پیشین گشت. امام خمینی (ره) به عنوان بنیان‌گذار انقلاب اسلامی دیدگاه خاصی پیرامون قانون اساسی و سیاست خارجی داشته‌اند که یک تحول عمیق در ساختار سیاست خارجی کشور ایجاد کرده و در این پژوهش با عنوان گفتمان اسلام سیاسی مورد بررسی قرار گرفته است. (طرح مسأله) این مسأله که گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) در تدوین و تکوین سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران چه جایگاه و نقشی داشته است به عنوان سوال اصلی پژوهش مطرح می‌گردد. (سؤال اصلی) سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در لایه‌های مختلف آن عموماً تحت تأثیر آراء امام خمینی (ره) خصوصاً دال مرکزی گفتمان اسلامی سیاسی ایشان یعنی "اسلام گرایی" بوده است و شاخص‌های کلان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران برگرفته از اندیشه‌های ایشان بوده است. (فرضیه) یافته‌های پژوهش به شیوه‌ای توصیفی - تحلیلی و با نگاهی تحلیلی - انتقادی نشان می‌دهد که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر اساس استکبارستیزی، نفی سبیل و عزتمندانه می‌باشد. (یافته‌های تحقیق) چارچوب نظری تحقیق براساس نظریه گفتمان تنظیم شده است و روش تحقیق در این پژوهش کتابخانه‌ای بوده و داده‌ها از کتاب‌ها، مقالات و اسناد معتبر استخراج گردیده‌اند. (چارچوب نظری و روش)

واژگان کلیدی: سیاست خارجی، گفتمان، امام خمینی (ره)، ایران، قانون اساسی

رکابیان، رشید؛ علیپور گرجی، محمود؛ آریا، سعید (۱۴۰۲). تحلیل انتقادی گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) و تأثیر آن بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، شماره ۵۵، صفحات ۸۶-۷۱.

^۱ دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه آیت الله بروجردی، بروجرد، ایران (نویسنده مسئول). Ra.recabian@gmail.com

^۲ استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آیت الله بروجردی، ایران alipour_mg558@yahoo.com

^۳ دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، دانشگاه گیلان، ایران. aria@gmail.com

مقدمه

سیاست خارجی برگرفته از قانون اساسی هر کشور و تجلی نمادین خواست عمومی مردمی است که حاکمیت را به وجود آورده‌اند. خواست عمومی در دموکراسی‌ها پررنگ‌تر و در رژیم‌های توتالیتر کم‌رنگ‌تر است. بافتار سیاست خارجی (فارغ از نوع حکومت) شامل طیف وسیعی از باورها، خواست عمومی، موقعیت‌ها، ساختارها، ایدئولوژی‌ها، فاکتورهای جمعیتی، وضعیت‌های ژئوپلیتیکی، ترس‌ها و امیدها، فرهنگ و مواردی از این قبیل می‌شود. سیاست خارجی شیوه‌ای را نشان می‌دهد که یک دولت تعدیل می‌یابد، به منافع متمایل به جهان خارج اولویت می‌بخشد و ارزش‌هایی که مهم تلقی می‌نماید را مشخص می‌کند (MacDonald, 2007: 1).

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی دستخوش تحولات عمیقی شد که راهبرد سیاست خارجی را تا حد بسیار زیادی تغییر داد. در دوران پیش از انقلاب نوعی سیاست چندجانبه‌گرایی با محوریت اتکا بر غرب خصوصاً آمریکا حاکم بود. بعد از کودتای آمریکایی ۲۸ مرداد سال ۱۳۳۲، در اغلب تصمیم‌گیری‌های کلان و به خصوص تصمیم‌گیری در عرصه سیاست خارجی، دستگاه دیپلماسی استقلال عمل چندانی نداشت. بر این اساس «بستر و خاستگاه شکل‌گیری سیاست خارجی» بجای آنکه داخلی بوده و برآیندی از فرهنگ، اعتقادات و سوابق تاریخی باشد، مبتنی بر وابستگی به بیگانه و برخاسته از ضوابط مرتبط با این وابستگی بود. در واقع بکارگیری واژه «استقلال» در اصلی‌ترین و محوری‌ترین شعار انقلاب اسلامی، یعنی شعار «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی» نیز به این وابستگی که ایران را به مستعمره‌ای در حوزه سیاست خارجی تبدیل کرده بود اشاره داشت و خواست عمومی برای رهایی از این وضعیت و اتخاذ سیاست خارجی مستقل نشان می‌داد. جمهوری اسلامی ایران پس از تشکیل حکومت نوعی نگرش انتقادی در روابط بین‌الملل ایجاد نمود که آموزه‌های اصلی آن از آموزه‌های فکری امام خمینی (ره) اقتباس شده است.

در حوزه سیاست‌گذاری خارجی عنصر وابستگی به دلیل حاکمیت غیریت‌ها ناشی از توسعه وابسته در دوران پیش از انقلاب اسلامی راهبردهای کلان سیاست خارجی را نه بر مبنای منافع ملی بلکه در راستای ساختار محدودیت زای اعمالی از سوی برخی قدرت‌های برتر تعریف کرده بود و دستگاه تصمیم‌ساز صرفاً در حوزه تاکتیکی و موضوعات خرد نقش‌آفرینی می‌نمود. این وضعیت نه تنها منجر به انزوای سیاسی در عرصه روابط بین‌الملل گردید، بلکه نوعی از «رفتار تبعیتی» را بر سیاست خارجی ایران تحمیل کرد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۵۷ به یک باره فضای سیاست خارجی ایران آستن تحولات بسیار عمیقی شد؛ زیرا از یک سو راهبردهای پیشین مورد قبول حکومت جدید واقع نشد و از دیگر سو بازیگران مختلف در نظام بین‌الملل در انتظار رفتارهای حکومت جدید بودند تا متناسب با آن روابط خارجی خود را با کشور ایران از سرگیری کنند.

امام خمینی (ره) به عنوان برجسته‌ترین نظریه‌پرداز انقلاب اسلامی در ابتدای پیروزی انقلاب راهبرد سیاست خارجی ایران را «از چندجانبه‌گرایی مبتنی بر تعامل با غرب» به «اتکای به خود و عدم وابستگی» تغییر داد. این تغییر راهبرد در قالب شعار «نه شرقی، نه غربی، جمهوری اسلامی» نمود یافت. این راهبرد از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی ایران تا کنون با سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران عجین گشته است به شکلی که با تغییر دولت‌ها همواره مبنا و منشأ سیاست خارجی بوده است. این راهبرد تنها اصل حاکم بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی نبوده و اندیشه‌های امام خمینی (ره) در قالب «گفتمان امام خمینی (ره)» بازتاب گسترده‌ای در سیاست خارجی این کشور داشته است. این مقاله درصدد بازشناسی بازتاب‌های گفتمان امام خمینی (ره) بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بوده است. یافته‌های پژوهش به شیوه‌ای توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسناد تاریخی نشان خواهند داد که گفتمان امام خمینی (ره) در لایه‌های مختلف سیاست خارجی ایران تأثیرات عمیقی داشته است و بخش قابل توجهی از سیاست خارجی این کشور متأثر از اندیشه‌های ایشان خصوصاً دال مرکزی این گفتمان یعنی «اسلام‌گرایی» بوده است. بخش عمده این اثرات از طریق قانون اساسی بر سیاست خارجی این کشور مسلط گشته است. در این بین فرض دیگری وجود دارد که سیاست خارجی در دولت‌های مختلف ثابت نبوده و با تغییر دولت‌ها

سیاست خارجی نیز دستخوش تحولات عمیق گردیده است. این نوشتار پس از بررسی دقیق گفتمان سیاسی امام خمینی (ره) به بررسی آثار و بازتاب‌های این گفتمان بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد.

۱- ادبیات پژوهش

درمورد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مقالات و کتابهای زیادی به رشته تحریر درآمده است که هر کدام از یک جهت به موضوع سیاست خارجی پرداخته‌اند که به چند مورد از آنها اشاره میشود.

۱- کاوه (۱۴۰۰) در مقاله «هرمنوتیک انتقادی؛ چارچوبی برای تحلیل تنش زدایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» معتقد است که رویکرد هرمنوتیک انتقادی بر مبنای کنش ارتباطی می‌تواند به عنوان چارچوب نظری مفید برای مطالعه تنش زدایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مورد استفاده قرار گیرد.

۲- دپاری بیدگلی (۱۴۰۰) در مقاله «تأثیر آیه نفی سبیل در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» معتقد است که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران برگرفته از اصول قانون اساسی است و بسیاری از اصول سیاست خارجی برگرفته از همین آیه نفی سبیل است.

۳- چهرآزاد و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله «پردازش سازه انگارانه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوره سازندگی؛ با تاکید بر رهیافت اسلام گرایی» نگارنده رویکرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دولت سازندگی را با رهیافتی سازه‌انگارانه و با لحاظ کردن یکی از مولفه‌های سه‌گانه هویت ملی یعنی «اسلامیت» مورد بررسی قرار می‌دهد.

۴- سیدنژاد (۱۳۹۸) در مقاله «مطالعه‌ی تحلیلی و تطبیقی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با نظریه‌ی سازه‌انگاری» نگارنده با استفاده از رهیافت «سازه‌انگاری» سیاست خارجی ج.ا.ا را تحلیل کرد.

۵- دهقانی فیروزآبادی (۱۳۹۰) در مقاله «نظریه اسلامی سیاست خارجی: چهارچوبی برای تحلیل سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» هدف این مقاله طرح و پردازش یک نظریه اسلامی سیاست خارجی است که قدرت تبیین سیاست خارجی دولت اسلامی و جمهوری اسلامی ایران به عنوان یکی از مصادیق آن در خود دارد.

با این توضیح، تفاوت مقاله پیشرو در این است که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را فارغ از نوع دولتها و بر اساس گفتمان انقلاب اسلامی که بر اساس مبانی کلامی و فقهی به وجود آمد تحلیل میکند.

۲- تعریف مفاهیم و چارچوب نظری

در تحقیقات حوزه علوم انسانی و پژوهش‌های نظری (خصوصاً علوم سیاسی) واژگان و اصطلاحات عموماً معنای یکسانی ندارند. این تفاوت در معنا به دلیل درک متفاوت از موضوعات سیاسی است. بنابراین به منظور جلوگیری از ابهام در تعریف اصطلاحات، برخی از مهم‌ترین مفاهیم به کار رفته در این نوشتار مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱-۲- مفهوم سیاست خارجی

سیاست خارجی^۷ عبارتست از یک استراتژی یا یک رشته اعمال از پیش طرح‌ریزی شده توسط تصمیم‌گیرندگان حکومتی که مقصود آن دستیابی به اهدافی معین، در چهارچوب منافع ملی و در محیط بین‌المللی است. به طور خلاصه می‌توان گفت که سیاست خارجی شامل تعیین و اجرای یک سلسله اهداف و منافع ملی است که در صحنه‌ی بین‌المللی از سوی دولتها انجام می‌پذیرد. سیاست خارجی می‌تواند ابتکار عمل یک دولت و یا واکنش آن در قبال کنش دیگر دولتها باشد (مقتدر، ۱۳۵۸: ۱۳۲) به عبارتی سیاست خارجی عبارت است از: خط مشی و روشی که دولت در برخورد با امور و مسایل خارج از کشور برای حفظ حاکمیت و دفاع از موجودیت و [تعقیب و تحصیل] منافع خود اتخاذ می‌کند (منصوری، ۱۳۷۶: ۱۰).

⁷ Foreign Policy

۲-۲- تحلیل گفتمان

اصطلاح "تحلیل گفتمان"، نخستین بار در سال ۱۹۵۲ در مقاله‌ای از زبان‌شناس معروف انگلیسی "زلیک هریس"^۸ به کار رفته است (بهرام‌پور، ۱۳۷۹: ۷۸). زلیک هریس در این مقاله دیدی صورت‌گرایانه از "جمله" به دست داد و تحلیل گفتمان را صرفاً نگاهی صورت‌گرایانه (و ساختارگرایانه)^۹ به جمله و متن برشمرد. تحلیل گفتمان^{۱۰} که در زبان فارسی به سخن‌کاوی، تحلیل کلام و تحلیل گفتار نیز ترجمه شده است، یک گرایش مطالعاتی بین‌رشته‌ای است که از اواسط دهه ۱۹۶۰ تا اواسط دهه ۱۹۷۰ در پی تغییرات گسترده علمی - معرفتی در رشته‌هایی چون انسان‌شناسی، قوم‌نگاری، جامعه‌شناسی خرد، ادراکی و اجتماعی، شعر، معانی، زبان‌شناسی، روانشناسی، نشانه‌شناسی و سایر رشته‌های علوم اجتماعی و انسانی علاقه‌مند به مطالعات نظام‌مند ساختار و کارکرد و فرایند تولید گفتار و نوشتار ظهور کرده است. این گرایش، به دلیل بین‌رشته‌ای بودن، خیلی زود، به عنوان یکی از روش‌های کیفی در حوزه‌های مختلف علوم سیاسی، علوم اجتماعی، ارتباطات و زبان‌شناسی انتقادی مورد استقبال واقع شد.

تحلیل گفتمان، مطالعه چگونگی ساخت متون، کارکردهای آنها در زمینه‌های مختلف و تناقضات درون آنهاست. این روش از خاستگاه‌های متنوعی برخوردار است؛ از نظریه کنش گفتاری^{۱۱} تا ساختارگرایی و پس‌ساختارگرایی، هرمنوتیک، نظریه انتقادی و نظریات "فوکو"^{۱۲} را در بر می‌گیرد. تحلیل گفتمان شامل سه بخش است:

الف) پیشفرض‌ها

- خواندن، همیشه نادرست خواندن متن است.
- هر متنی در شرایط خاصی تولید می‌شود از اینرو زمینه اجتماعی آن بسیار مهم است.
- متن واحد، تفسیرهای متفاوتی را برمی‌انگیزاند.
- حقیقت همیشه در خطر است.
- متن یک کل معنادار است معنای آن لزوماً در خود متن نیست.
- متن‌ها بار ایدئولوژیک دارند.

ب) اهداف

- نشان دادن تأثیر بافت متن واحدهای زبانی و بافت موقعیتی عوامل اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، تاریخی و شناختی بر روی گفتمان.
- نشان دادن رابطه بین نویسنده، متن و خواننده.
- روشن ساختن ساختار عمیق و پیچیده تولید متن؛ یعنی "جریان تولید گفتمان".
- نشان دادن موقعیت و شرایط خاص تولیدکننده گفتمان (شرایط تولید گفتمان).
- نشان دادن بی‌ثباتی معنا؛ یعنی، معنا همیشه در حال تغییر است، هرگز کامل نیست و هیچ وقت به طور کامل درک نمی‌شود.
- آشکار ساختن رابطه بین متن و ایدئولوژی؛ تحلیل گفتمان از بدو پیدایش همواره درصدد بوده است تا نشان دهد که هیچ متن، گفتار یا نوشتاری بی‌طرف نیست؛ بلکه به موقعیتی خاص وابسته است. این امر ممکن است کاملاً غیرعمدی و ناآگاهانه باشد (بهرام‌پور، ۱۳۷۸: ۱۲۴).

⁸ Zelik Harris

⁹ Structuralist

¹⁰ discourse analysis

¹¹ Austin

¹² Michel Foucault

پ) کاربرد تحلیل گفتمان

- تحلیل گفتمان از سطح گفتار فراتر رفته و شامل گفتار و نوشتار هم می‌شود و حتی ناگفته‌ها و نانوخته‌های یک متن را نیز دربر می‌گیرد و مضامین خاصی را با خود به همراه دارد.
- ادعای تحلیل گفتمان آن است که تحلیلگر در بررسی یک متن، از خود متن فراتر می‌رود و وارد بافت یا زمینه متن می‌شود؛ یعنی از یک طرف به روابط درون متن و از طرف دیگر به بافت‌های موقعیتی، اجتماعی، سیاسی و تاریخی متن می‌پردازد.
- تحلیل گفتمان در رشته‌هایی چون زبان‌شناسی، نقد ادبی، قوم‌نگاری، جامعه‌شناسی، معنی‌شناسی، علوم سیاسی، روان‌شناسی علوم اجتماعی، ارتباطات و مطالعات فرهنگی و... کاربرد دارد.

۳-۲- تحلیل انتقادی گفتمان

تجزیه و تحلیل منزلت و جایگاه گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، در چارچوب رویکرد نظری امکان‌پذیر است که نقش تعیین کننده و مستقل ساختارهای انگاره‌ای و نظام معانی در سیاست خارجی را مورد تأکید قرار دهد؛ از این جهت «تحلیل انتقادی گفتمان^{۱۳}» به عنوان ابزاری کارآمد در این تحقیق به کار گرفته می‌شود. این رویکرد گفتمانی در قالب زبان‌شناسی انتقادی شکل گرفت. در زبان‌شناسی انتقادی، گفتمان ماهیتی تأسیسی و تکوینی دارد. گفتمان به صورت یک مفهوم کلان تعریف می‌شود که فرآیندهای اجتماعی را شکل می‌دهد؛ در نتیجه نقش اساسی و بنیادی در ایجاد و تأسیس هویت‌ها و باورهای اجتماعی دارد. گفتمان موجودیتی خودمختار و مستقل است که صرفاً از قدرت اجتماعی نشأت نمی‌گیرد، بلکه خود نوعی تجلی و نمود قدرت اجتماعی است (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۱۵۹).

این گرایش از زبان‌شناسی اجتماعی و زبان‌شناسی انتقادی، به همت متفکرانی چون «میشل فوکو»، «ژاک دریدا^{۱۴}»، «میشل پشو^{۱۵}» و دیگر متفکران برجسته وارد مطالعات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی شد و شکل انتقادی به خود گرفت. تحلیل گفتمان انتقادی، بر این باور است که زبان مثل آینه شیشه ماتی است که حقایق را در بسیاری موارد تحریف می‌کند. تحلیل گفتمان انتقادی، معتقد است که ردپای تاریخ، جهان‌بینی، ارزش‌ها، مؤلفه‌های اجتماعی - فرهنگی در جای جای زبان مشهود است. این نوع تحلیل برای تبیین پدیده‌های زبانی و کردارهای گفتمانی، به بررسی مقولاتی مانند: مناسبات زبان و قدرت، هژمونی و قدرت، پیش‌فرض‌های ایدئولوژیک و فرآیندهای ایدئولوژیک در گفتمان و هژمونی و نابرابری در گفتمان می‌پردازد و عناصر گفتمانی و غیرگفتمانی را در ارتباط با دانش زمینه‌ای بازیگران سیاسی، مورد مطالعه قرار می‌دهد (Fairclough, 1995: 123-124).

در چارچوب تحلیل انتقادی گفتمان، تعاریف متفاوتی از گفتمان ارائه شده است. بعضی گفتمان را به عنوان ایدئولوژی تعریف کرده‌اند، اما با این تفاوت که گفتمان برخلاف ایدئولوژی، واجد ویژگی‌های تقلیل‌گرایانه، حقیقت‌مدارانه، جهان‌شمولی و هژمونی نبوده و جهان‌بینی را توجیه نمی‌کند؛ از این رو گفتمان فراتر از ایدئولوژی سنتی می‌باشد، به گونه‌ای که انواع متفاوتی از کردارها و عمل‌های اجتماعی و سیاسی، نهادها و سازمان‌ها را نیز دربرمی‌گیرد.

در این تحقیق عمده فاکتورهای پژوهش از نظرگاه تحلیل انتقادی گفتمان مورد بررسی قرار می‌گیرند. جهان‌بینی، هویت‌گرایی، استقلال، استکبارستیزی، حمایت‌گرایی، توسعه‌محوری، جهان‌سوم‌گرایی، اسلام‌گرایی، مقاومت‌محوری و... از جمله فاکتورهایی هستند که در گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) جای می‌گیرند. بسط نظریه سیاسی امام خمینی (ره) در قالب "گفتمان" بیشتر از منظر نظریه‌های مربوط به برساخت‌گرایی قابل بررسی است اما تحلیل انتقادی گفتمان درک صحیح‌تری از تأثیرات دال‌های گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به دست می‌دهد. از این روی این پژوهش با نگاهی متأثر از تحلیل انتقادی گفتمان پیش خواهد رفت.

¹³ Critical discourse analysis

¹⁴ Jacques Derrida

¹⁵ Michel Pesho

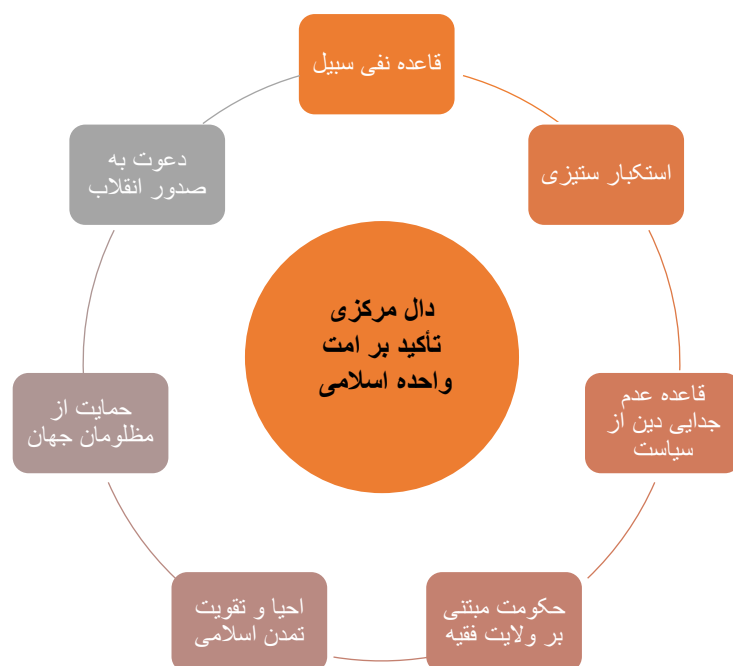
۳- گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره)

رهبران بزرگ در ذیل گفتمان مورد نظر خود، نظریه‌ها و گزاره‌های بنیادین اندیشه خود را مطرح و سپس آن را ترویج می‌کنند. بنابراین کاوش در گفتمان رهبران بزرگ، یکی از شیوه‌های راهگشا برای فهم و تحلیل آراء و اندیشه‌های آنان در ابعاد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی محسوب می‌گردد. تحلیل گفتمان، به دلیل تفاوت‌های بنیادی با شیوه‌های کلاسیک پوزیتیویستی^{۱۶} در نگرش به مسائل اجتماعی و سیاسی کارآمدتر است. گفتمان مجموعه‌ای از احکام، گزاره‌ها و نشانه‌هاست که سازنده یک نظام معنایی متمایز است.

این نشانه‌ها یا احکام به طور منظم که منعکس کننده نظم گفتمانی هستند به یکدیگر متصل می‌شوند و نظام معنایی کلان آن گفتمان را با دیگر گفتمان‌ها متمایز می‌کنند. عنصر اساسی در مفصل‌بندی گفتمانی «دال مرکزی» است. دال مرکزی عبارت است از نشانگان مرکزی یک گفتمان که همانند یک میدان مغناطیسی، دیگر مفاهیم و نشانه‌ها را تحت‌تأثیر خود قرار می‌دهد (بهرز لک، ۱۳۸۴: ۱۴۹). در هر گفتمان دلالت‌کننده‌هایی وجود دارند که شناورند و دال‌هایی وجود دارند که برای آن گفتمان جنبه محوری دارد؛ در واقع در روش گفتمانی باید دال‌هایی را با نام دال‌های مرکزی یا محوری جستجو کرد که در مفصل‌بندی گفتمانی مفاهیم و اجزای دیگر را کنار هم نگاه می‌دارد و به آنها وحدت می‌بخشد. دال برتر، مفهوم کلیدی و هویت بخشی در هر گفتمان است که نشانه‌های دیگر در سایه‌ی آن منتظم و با هم مفصل‌بندی می‌شوند (فتحی، ۱۳۹۳: ۷۴).

در گفتمان امام خمینی (ره) «اسلام» دال برتر است. اسلام به عنوان دال مرکزی گفتمان امام خمینی (ره) در مفصل‌بندی گفتمان ایشان، دیگر عناصر را در کنار هم نگه می‌دارد و عناصر دیگر در سایه آن نظم پیدا می‌کنند و با هم مفصل‌بندی می‌شوند (سعید نسب، ۱۳۹۰: ۲۱). پیش از بررسی اسلام در گفتمان امام خمینی (ره) باید به شرح این مسأله پرداخت که اسلام مورد نظر وی چیست؟ او چه قرائتی از اسلام داشته است و مشخصه‌های اسلام به عنوان دال مرکزی گفتمان امام خمینی (ره) چیست؟ با نگاهی به آراء و اندیشه‌های امام خمینی (ره) به رویکرد انتقادی او به واقعیت‌های موجود در جهان اسلام پی می‌بریم. ایشان با نگاهی انقلابی در پی از بین بردن وضعیت موجود و گذار به وضع مطلوب که همانا در نظر ایشان جامعه اسلامی بر پایه اصول اساسی اسلام یعنی تشکیل حکومت و جاری ساختن قوانین الهی در آن، ایجاد آزادی‌های مشروع نظیر حق تعیین سرنوشت در جامعه و احقاق حقوق اولیه افراد می‌باشند. امام خمینی (ره) با طرح واژه «امت اسلامی» در کنار واژه «دولت اسلامی» از همان ابتدا ماهیت فرا مرزی انقلاب اسلامی ایران را مشخص نمودند. در این نظریه امت اسلامی صرفاً محدود به کشور و دولت ایران نبوده و تمامی کشورهای مسلمان به عنوان برادران دینی و عضوی از این امت محسوب می‌شدند (فتحی، ۱۳۹۳: ۷۳).

گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) مفهوم اسلام سیاسی مبارز را نه با عنوان اسلامی ستیزه جو، بلکه در راستای هدف تأمین صلح و امنیت جهانی می‌بیند. همین مفهوم در اندیشه امام خمینی (ره) و در بعدی وسیع تر، در اندیشه شیعی موجب تحرکات و جنبش‌های عمیقی در جهان اسلام جهت تثبیت صلح و امنیت از طریق ایجاد حکومت‌های مردمی گردید که در ادامه به آنها اشاره خواهد شد. گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) متأثر از ابعاد مختلف اندیشه‌های ایشان در حوزه‌های عرفانی، فقهی، فلسفی و کلامی است که توانست بین مذهب و سیاست پیوند دوباره‌ای برقرار سازد و با احیای جایگاه معنویت و دین‌گرایی رابطه تخریب شده دین و دنیا و عقل و دین را بازسازی و اصلاح نماید (غفاری هاشجین، ۱۳۹۰: ۱۷۶-۱۷۵). گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) در بردارنده دال‌های گفتمانی متعددی است که در قالب شکل (۱-۱) به آنها اشاره می‌گردد.

شکل (۱-۱) مهم‌ترین دال‌های گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره)

۴- رهیافت سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

سیاست خارجی متأثر از قانون اساسی و تحت تأثیر عواملی چون برداشت نخبگان، خواست عمومی، رسانه‌ها، سازمان‌ها و ... به عنوان سازوکار رسمی ارتباط با جهان پیرامونی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (Karimifard, 2021: 258). بازیگران از طریق دستگاه دیپلماسی و ابزار آن «سیاست خارجی» منافع ملی خود را پیگیری می‌نمایند. در جهان امروز، به واسطه ارتباطات وسیع و روزافزون بین کشورها، سیاست خارجی نقش تعیین‌کننده‌ای در سرنوشت ملت‌ها بازی می‌کند. کشور ایران در طول تاریخ فراز و نشیب‌های مختلفی در حوزه سیاست خارجی داشته است. در یک دسته بندی کلی می‌توان سیاست خارجی ایران را به سه دوره تقسیم کرد:

دوره اول: قاجار؛ در این دوران سیاست خارجی به معنای امروزی شکل گرفت. این دوران شاهد سه راهبرد عمده در عرصه روابط خارجی هستیم:

- ۱- متعادل ساختن رقابت بریتانیا و روسیه در ایران؛
- ۲- تعقیب سیاست اتحاد و پیوستگی با دول نیرومند اروپایی؛
- ۳- اتخاذ سیاست «قدرت سوم»؛ قدرت سوم به معنای تلاش دولت برای استفاده از نیروی سومی بجز کشورهای همسایه به منظور کمک به حل مسائل کشور بود (نائیبیان، ۱۳۹۳: ۲۹۳-۲۹۲).

دوره دوم: پهلوی؛ در دوران پهلوی اول به دلیل وقوع جنگ جهانی راهبرد نسبتاً ثابت در سیاست خارجی وجود نداشت، اما دولت پهلوی دوم در سیاست خارجی به دنبال دوری از تنش بود و با وجود روابط نزدیک با آمریکا، با اتحاد جماهیر شوروی نیز روابط مناسبی ایجاد کرد؛ در همین حال با بسیاری از کشورهای جنبش عدم تعهد روابط گرمی را حفظ کرد.

دوره سوم: جمهوری اسلامی؛ پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ رویکرد سیاست خارجی این کشور بر مدار باز اندیشی در تعامل با دنیا، استکبارستیزی، احیای تمدن اسلامی و تشکیل امت واحده اسلامی قرار گرفت.

جمهوری اسلامی ایران در راهبرد سیاست خارجی خود پس از پیروزی انقلاب در سال ۱۳۵۷ تحولات عمیقی را رقم زد. در این دوران تحت تأثیر دال‌های گفتمانی گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) سیاست خارجی این کشور از تعهد و وابستگی به غرب به یک‌باره به عدم تعهد به بلوک‌های قدرت تغییر یافت. تجلی نمادین این رویکرد را در شعار «نه شرقی، نه غربی، جمهوری اسلامی» می‌توان یافت. عمده رفتارهای حوزه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران تحت تأثیر قانون اساسی بوده

است. قانون اساسی نیز در بسیاری از موارد تحت تأثیر آراء امام خمینی (ره) قرار گرفته است. بنابراین در بررسی آثار دال‌های گفتمانی امام خمینی (ره) بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران باید قانون اساسی را مدنظر قرار داد. مهم‌ترین آثار گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) بر سیاست خارجی ایران به این شرح است؛

۴-۱- دال فراملی‌گرایی و تأکید بر امت واحد اسلامی

فراملی‌گرایی در جهان اسلام از دیرباز مورد توجه ملت‌های مسلمان بوده است. از منظر دینی خواست عمومی جهان اسلام بر مدار وحدت استوار گردیده است و آموزه‌های اسلامی ملت‌های مسلمان را از یکدیگر متمایز نمی‌نماید و بر برابری و عدالت میان ملت‌ها تأکید کرده است. در گفتمان امام خمینی (ره) مسلمانان امت واحدی هستند که مرز میان آنها غیر واقعی، مصنوعی و ساخته دشمنان خارجی اسلام است. ایشان با ملی‌گرایی افراطی صرف مخالف بود چراکه باعث شکست جهان اسلام می‌شد و این امر باید مورد توجه باشد که منافع و اعتلای اسلام باید سیاست‌های دولت‌های اسلامی را تعیین نماید نه صرفاً منافع ملی دولت‌های اسلامی مورد توجه قرار گیرد (Hunter, 2010: 27).

تأکید بر «غیریت‌ها» در گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) (خصوصاً دال فراملی‌گرایی و امت واحد) نوعی نگرش منفی در قبال برخی از کشورهای غربی خصوصاً آمریکا را به همراه داشت تا جایی که امام خمینی (ره) مشکلات ایران و جهان اسلام را به ابرقدرت‌ها به‌ویژه آمریکا نسبت می‌دهند. رویکرد ایشان با بسیج مسلمانان مستضعف در بیرون راندن ابرقدرت‌ها و سرنگون کردن رژیم‌های کارگزار غربی در سراسر جهان اسلام آغاز می‌گردد. ایشان امپریالیسم، به‌ویژه امپریالیسم آمریکا و اسراییل را به عنوان مهم‌ترین دشمن ایران، جهان اسلام و جهان سوم می‌دانند (Othman and Salamey, 2011: 200).

امام خمینی (ره) در رابطه با دال گفتمانی فراملی‌گرایی و امت واحد می‌فرمایند: «اسلام یک ملت واحد است و ممالک اسلامی، مثل محله‌های یک شهر به هم نزدیک‌اند... و همه زیر پرچم توحید، متحد الکلمه با کسانی که برخلاف اسلام هستند مقابله کنند» (صحیفه امام، ۱۳۷۸، ج ۱۰: ۴۸۵). این بیانات صراحتاً بر همبستگی جهان اسلام تأکید دارد. تأکید بر امت واحد توسط امام خمینی (ره) در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بازتاب یافته است. به عنوان مثال اصل ۱۱ قانون اساسی در رابطه با امت واحد اشاره می‌کند: «به حکم آیه کریمه «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» (انبیاء/۹۲) همه مسلمانان یک امت‌اند و دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است سیاست کلی خود را بر پایه ائتلاف و اتحاد ملل اسلامی قرار دهد و کوشش دیر به عمل آورد تا وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام را تحقق بخشد». یا در جای دیگر (اصل ۱۴) قانونی اساسی تأکید دارد: «به حکم آیه شریفه «لَا بِنَهَائِكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» (ممتحنه: ۸) دولت جمهوری اسلامی ایران و مسلمانان موظفند نسبت به افراد غیر مسلمان با اخلاق حسنه و قسط و عدل اسلامی عمل نمایند و حقوق انسانی آنان را رعایت کنند. این اصل در حق کسانی اعتبار دارد که بر ضد اسلام و جمهوری اسلامی ایران توطئه و اقدام نکنند».

تأکید صریح امام خمینی (ره) بر تشکیل امت واحد و فراملی‌گرایی و بازتاب آن در اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران این دال گفتمانی را به یکی از مهم‌ترین منابع رفتار سیاست‌گذاری خارجی تبدیل کرده است. این اصل در دوره‌های مختلف زمانی در کنار دیگر دال‌های گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) حائز ویژگی‌های خاصی از جمله: امت‌گرایی، فراملی‌گرایی، باورنهادی، باور به دکترین مسئولیت حمایت (R2P)،^{۱۷} تمدن نوین اسلامی و ... است که در رفتار سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مشهود است. نقش مؤثر ایران در سازمان همکاری اسلامی (OIC)،^{۱۸} آیسسکو (ISESCO)،^{۱۹} انجمن جهانی اسلام و ... همگی در این راستا ارزیابی می‌گردد.

^{۱۷} این اصل حقوق بشری به شرایطی اشاره دارد که کشورها مسئولیت حمایت از شهروندان را به نحو مؤثری انجام دهند و Responsibility to Protect این مسئولیت به دیگری واگذار گردد.

^{۱۸} Organization of Islamic Cooperation

^{۱۹} Islamic World Educational, Scientific and Cultural Organization

۴-۲- دال امپریالیسم گریزی و استکبارستیزی

دال گفتمانی «استکبارستیزی» و «امپریالیسم گریزی» از جمله مهم‌ترین دال‌های گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) محسوب می‌گردد. این دال منبع برخی از مهم‌ترین رفتارهای سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بوده است. در جهان‌بینی توحیدی امام خمینی (ره) نظام آفرینش یک نظام تک محور است که خداوند در مرکز آن قرار دارد و تمامی کائنات در سایه مشیت و حکمت بالغه او پدیدار گردیده و از وجود او هستی گرفته است (حسینیان، ۱۳۸۸: ۳۳-۲۴). مبتنی بر این جهان‌بینی انسان آزاد آفریده شده و هیچ نوع رابطه استثماراری مورد پذیرش نیست. امام خمینی (ره) با تأکید بر راهبرد استکبارستیزی، امپریالیسم گریزی و تحریک توده‌ها به خیزش علیه مصادیق استکبارنشان می‌دهد که این راهبرد ویژگی مقطعی ندارد بلکه تا رسیدن به مقصود نهایی می‌بایست پیوسته سرلوحه کار جبهه مستضعفین باشد. امام خمینی (ره) خطاب به آحاد مردم می‌فرماید:

«وصیت من به همه مسلمانان و مستضعفان جهان این است که شماها نباید بنشینید و منتظر آن باشید که حکام و دست‌اندرکاران کشورتان یا قدرت‌های خارجی بیایند و برای شما استقلال و آزادی را تحفه بیاورند و شما ای مستضعفان جهان و ای کشورهای اسلامی و مسلمانان جهان بپاخیزید و حق را با چنگ و دندان بگیرید .. و به سوی یک دولت اسلامی با جمهوری‌های آزاد و مستقل به پیش روید که با تحقق آن، همه مستکبران جهان را به جای خود خواهید ...» (صحیفه امام، ۱۳۷۸، ج ۲۱: ۴۴۷-۴۴۸)

آراء امام خمینی (ره) پیرامون دال گفتمانی استکبارستیزی و امپریالیسم گریزی در بردارنده مفاهیم اساسی است که راهبرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را در مواجهه با متعارضین خارجی مشخص می‌سازد. مهم‌ترین ویژگی‌های این دال گفتمانی در قالب جدول (۱-۱) مورد بررسی قرار می‌گیرد.

ویژگی‌ها	سازوکار اثرگذاری در دال گفتمانی استکبارستیزی و امپریالیسم گریزی
الهی بودن	امام خمینی (ره) با مشخص کردن مصادیق «کفر» و «اسلام» در دال گفتمانی امپریالیسم گریزی و استکبارستیزی بر جنبه‌های غیر مادی و الهی بودن این دال گفتمانی تأکید داشته‌اند.
دائمی بودن	امام خمینی (ره) صراحتاً در کتاب صحیفه امام بر دائمی بودن مبارزه با مصادیق استکبار و امپریالیسم تأکید نمودند. «مبارزه علیه استکبار و امپریالیسم حائز ویژگی دائمی بودن است» ^{۲۰} .
سازش ناپذیری	امام خمینی (ره) هرگونه سازش و مصالحه با مصادیق استکبار و امپریالیسم را نفی می‌کنند و مصالحه‌کنندگان با آنان را خائن به وطن و اسلام معرفی می‌کنند ^{۲۱} .
تکلیف‌گرایی و شکست ناپذیری	در نگاه امام خمینی (ره) نتیجه فرع بر تکلیف است و اگر در اجرای دال گفتمانی مبارزه با استکبار و امپریالیسم نتیجه مطلوب حاصل نگردد، انجام به تکلیف مصداق پیروزی است ^{۲۲} .
وحدت	عامل موفقیت در دال گفتمانی مبارزه با استکبار و امپریالیسم از منظر امام خمینی (ره) پرهیز از تفرقه و تأکید بر اتحاد است ^{۲۳} . مبنای این نظر آیه ۴۷ سوره انفال است.
عمومی بودن	عمومی شدن مخالفت با استکبار و امپریالیسم در جهان اسلام از منظر امام خمینی (ره) از عوامل اثرگذاری دال استکبارستیزی است. اعلام روز قدس و همبستگی امت اسلامی با فلسطین، تشکیل هفته وحدت در جمهوری اسلامی ایران از نمونه‌های اجرایی این نظریه محسوب می‌گردد.

جدول (۱-۱) مهم‌ترین ویژگی‌های دال گفتمانی استکبارستیزی و امپریالیسم گریزی از منظر امام خمینی (ره).

صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۲۰۲۸۴

صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۲۱۶۹

صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۲۳۰۶

صحیفه امام، ج ۱۰، ص ۲۳۵۰۶

دال گفتمانی استکبارستیزی و امپریالیسم‌گریزی در گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) در اصول ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۹ و ۱۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نمود یافته است. این دال گفتمانی منشأ بسیاری از تحولات سیاست خارجی این کشور بوده است؛ به طوری که استکبارستیزی و نفی نظام سلطه به ماهیت تغییر ناپذیر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بدل شده است. این دال حائز ویژگی‌های مهمی است که در تعیین راهبرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران اثر گذار بوده است. این ویژگی‌ها عبارتند از:

۱. *فرازمانی بودن*: به این معنا که دال استکبارستیزی و امپریالیسم‌گریزی محدود به زمان خاصی نیست و در سیاست خارجی دولت‌های مختلف اعمال می‌گردد.

۲. *تفسیر برداری*: عدم تعریف دقیق از مصادیق استکبار و امپریالیسم در این دال گفتمانی به پویایی آن منجر شده است. یک بازیگر ممکن است مصداق استکبار و امپریالیسم قلمداد گردد و در دوران دیگر از دایره مصادیق آن خارج گردد.

۳. *فرا مکانی بودن*: دال گفتمانی استکبارستیزی و امپریالیسم‌گریزی محدود به جغرافیای خاص نیست. با بررسی آراء امام خمینی (ره) به این بعد از دال گفتمانی مورد بحث پی می‌بریم. (امام خمینی، ج ۱: ۲۸۶-۲۷۵)

نمود عینی دال گفتمانی استکبارستیزی و استعمارگریزی در رهیافت سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را می‌توان در مخالفت با ایالات متحده آمریکا، اسرائیل و تا حدود زیادی انگلستان یافت. مخالفت با این کشورها به عنوان مصادیق استکبار و استثمار حائز هر سه ویژگی دال گفتمانی استکبارستیزی و امپریالیسم‌گریزی است.

۴-۳- دال ترویج‌گرایی و صدور انقلاب

صدور انقلاب و ترویج، آگاهی بخشی و بازنمایی آن برای جوامع مسلمان از جمله کارویژه‌های دال گفتمانی ترویج‌گرایی و صدور انقلاب است. روش صدور انقلاب از دیدگاه نظریه آرمان‌گرایی ایرانی (ترکیب ایدئولوژی و سنت) سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به رویکردهای «نمونه‌گرایی» و «حمایت‌گرایی» تقسیم می‌گردد (Downes, 2002: 28). در رویکرد نمونه‌گرایی جمهوری اسلامی ایران باید رفتار سیاست خارجی خود را مبتنی بر آموزه‌های اسلامی - ایرانی به نحوی سازماندهی کند که دیگر بازیگران نظام بین‌الملل (خصوصاً جوامع اسلامی) آن را به عنوان یک الگوی موفق بپذیرند. رویکرد حمایت‌گرایی نیز به نوعی از رفتار حمایت‌گرایانه در سیاست خارجی اشاره دارد. این رویکرد متأثر از دال گفتمانی «حمایت از مظلوم» بر تداوم حمایت از کشورهای مسلمان و انقلابی اشاره دارد که در راستای استکبارستیزی در حرکت هستند.

در اندیشه امام خمینی (ره) صدور انقلاب از ضروریات محسوب می‌گردد و بر پایه برنامه‌هایی همچون بیداری ملت‌ها و بعضاً دولت‌ها در جهت شناساندن ویژگی‌های حکومت اسلامی به آنها که در شاکله وجودی خود برخوردار از مردم‌سالاری دینی، عدالت‌ورزی، ظلم‌ناپذیری و ظلم‌ستیزی، دفاع از مظلومان جهان و حمایت از نهضت‌های آزادی بخش نهایت تلاش خود را در اجرای دقیق آموزه‌های دینی به عمل می‌آورد. این نگاه در گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) نمود یافته است، «ما موظفیم که اسلام را در همه جای دنیا معرفی کنیم» (امام خمینی ره، ۱۳۷۸: ۱۰۲).

در تبیین اهداف صدور انقلاب در گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) می‌توان به دودسته اهداف مستقیم و غیر مستقیم اشاره کرد. «اهداف مستقیم» ناظر بر ترویج ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران در دیگر کشورهاست. اهداف «غیر مستقیم» که به معنای حفظ و تثبیت امنیت جمهوری اسلامی ایران است به دو دسته اهداف کوتاه مدت و بلند مدت تقسیم می‌شوند. اهداف «کوتاه مدت» به امنیت جمهوری اسلامی ایران در تأمین منافع حیاتی اشاره دارد. در این راستا می‌توان به کشورهای همسایه ایران به مثابه توسعه مرزهای امنیتی اشاره نمود که در اثر گسترش اهداف انقلاب اسلامی به این مناطق، کمربند نفوذ امنیتی شکل می‌گیرد. در گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) اهداف بلند مدتی نیز برای صدور انقلاب اسلامی وجود دارد. از جمله این اهداف می‌توان به موارد زیر اشاره کرد؛

۱. گریز ناپذیری انقلاب: امام خمینی (ره) صدور انقلاب را امری اجتناب ناپذیر دانسته که توجه جهانیان را معطوف به خود کرده است (فلاح نژاد، ۱۳۸۴: ۵۶). این انقلاب در نهایت به گوش همگان خواهد رسید و توسعه آن تثبیت و تداوم انقلاب را به دنبال خواهد داشت.
 ۲. صدور الگوی ارزش مطلوب: ارائه الگوی مطلوب از حکمرانی خوب و مبتنی بر آموزه‌های اسلامی.
 ۳. اجرای تکلیف شرعی: صدور انقلاب در گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) از جمله مصادیق «امر به معروف» است که باید به آن عمل نمود. (صحیفه امام خمینی ره، ۱۳۷۸: ج ۱۹، ۱۴۷)
 ۴. پیگیری اصل دعوت: «دعوت» سنت مشترکی است که ملت‌ها خواسته و ناخواسته به آن توجه دارند اما در اسلام ضروری است و در سیاست خارجی به مثابه یک اصل مهم نمود عینی می‌یابد (علویان و پورحسن، ۱۳۹۷: ۴۳).
 ۵. تاکتیک تهاجمی: امام خمینی (ره) صدور انقلاب را تاکتیکی علیه دشمنان انقلاب می‌داند. « [...] تمام قدرت‌ها کمر به نابودی ما بسته اند و اگر ما در محیط بسته بمانیم قطعاً شکست می‌خوریم» (امام خمینی ره، ۱۳۷۸: ج ۱۲: ۲۰۲).
 ۶. زمینه سازی برای حکومت جهانی اسلامی: از دیگر اهداف صدور انقلاب زمینه سازی جهت تشکیل حکومت جهانی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی - شیعی می‌باشد.
- جمهوری اسلامی ایران سعادت نوع بشر را آرمان خود می‌داند. و آزادی، برابری و حکومت مبتنی بر اراده را حق همه انسان‌ها می‌داند (مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران). دست یابی به این وضعیت در گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) از راه ترویج و صدور انقلاب اسلامی میسر می‌گردد. نمودهای عینیت یافته این دال گفتمانی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را در اصول ۱۱ (دفاع از حقوق همه مسلمانان جهان)، ۱۵۲ (تعهد برادرانه نسبت به همه مسلمانان) و .. قانون اساسی می‌توان یافت. الگوگیری برخی کشورهای مسلمان از انقلاب اسلامی ایران در تحولات موسوم به بیداری اسلامی و تلاش‌های دیپلماتیک ایران (مخصوصاً دیپلماسی خط دو^{۲۴}) در راستای صدور انقلاب اسلامی تفسیر می‌گردد. چ

۴-۴-۴- دال گسست ناپذیری دین از سیاست

جدایی دین از سیاست در بسیاری از کشورها پذیرفته شده است. گروهی از اندیشمندان با تفکیک قائل شدن میان دین (به عنوان حوزه خصوصی) و سیاست (به عنوان حوزه عمومی) بر جدایی دین از سیاست تأکید دارند. در مقابل شروع نظریه ولایت فقیه یا حکومت اسلامی در سال ۱۳۴۸ توسط امام خمینی (ره)، آغازی بر طرح مجدد نظریه رابطه عمیق و فراگیر دین و سیاست بود. پیامد طرح چنین نظریه‌ای در جهان فارغ از دخالت دین در شئون اجتماعی و سیاسی در عین حال که شگفتی متفکران معاصر را موجب گردید، تأمل در این باره را نیز سبب شد. ملت ایران با دادن شعار (استقلال، آزادی و حکومت اسلامی) و سپس (جمهوری اسلامی) در راهپیمایی‌های دوران شروع، تداوم و پیروزی انقلاب اسلامی، حمایت از چنین نظریه‌ای را در دنیای جدید متجلی ساخت و پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل نظام جمهوری اسلامی در ایران بر اساس اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) مبین تحقق عینی چنین نظریه‌ای بود (خواجه سروی، ۱۳۸۰: ۳).

اصل یک صد و پنجاه و دوم قانون اساسی ایران به عنوان یکی از اصول سیاست خارجی این کشور بر دفاع از حقوق همه مسلمانان تأکید کرده است. ریشه این اصل را در بند ۱۶ اصل سوم این قانون باید جستجو کرد؛ چرا که مطابق این اصل دولت مکلف شده است که همه امکانات خود را در جهت تنظیم سیاست خارجی کشور بر اساس معیارهای اسلامی نسبت به همه مسلمانان به کار ببندد. این اصل بر گرفته از آیه ۹۲ سوره انبیا می‌باشد «ان هذ امتکم، امه واحده و انا ربکم فاعبدون». نتیجه ورود این اصل به سیاست خارجی ایران، اسلامی شدن آن در همه ابعاد است. این کشور ملزم است جهت نیل به اتحاد جهان اسلام و تقویت سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای گام بردارد. جمهوری اسلامی ایران علی‌رغم اتخاذ رویکرد عدم‌تعهد در سیاست خارجی، در برابر حقوق همه مسلمانان جهان خود را متعهد به دفاع می‌داند. راهبرد وحدت جهان اسلام و همبستگی

مسلمانان را می‌توان بر اندیشه حکومت متحد جهانی که برخاسته از عقیده به ظهور دولت عدل امام دوازدهم شیعیان است متکی دانست (عمید زنجانی، ۱۳۸۵: ۲۴۳). دال گفتمانی گسست ناپذیری دین از سیاست مبنای رفتار سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در همه ابعاد آن قرار گرفته است و کلیه رفتارهای سیاست خارجی این کشور بر مبنای همین دال گفتمانی طرح ریزی و اجرا می‌گردد.

۴-۵- دال نفی سبیل

یکی از اصول اولیه و مهم سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر اساس قاعده نفی سبیل، نفی هر گونه ستم پذیری و ستمگری در روابط خارجی خود با دیگر بازیگران است. از منظر امام خمینی (ره) در سوره مبارکه نساء آیه ۱۴۱ «...وَكُنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» بر اساس تفاسیر مختلف احتمالاتی وجود دارد؛ زیرا سبیل به معنای حجت در دنیا، حجت در آخرت، نصر، سلطه خارجی می‌باشد. ایشان در مورد مصادیق دال گفتمانی نفی سبیل می‌نویسند: «ممکن است بگویم قاعده نفی سبیل وجه سیاسی دارد و در مقام توجه دادن مسلمانان به این امر مهم که لازم است از سلطه کافران به هر وسیله ممکن خارج شوند؛ زیرا تسلط آنان امر محتوم و تقدیر الهی نیست تا تسلیم به آن لازم باشد، بلکه رضایت دادن به این سلطه، ذلت و ظلم است و خداوند از این بری است» (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۲، ۷۲۵).

امام خمینی (ره) ضمن برشمردن این دال گفتمانی به عنوان یکی از منابع فقهی مهم در استنباط آموزه‌های سیاسی اسلام، آن را از دو جنبه سلبی و ایجابی مورد اهتمام قرار می‌دهند (دهشیری، ۱۳۷۸: ۱۳۰). جنبه سلبی این دال گفتمانی به معنای نفی سلطه اجانب و جنبه ایجابی آن به مفهوم بنیاد مثبتی است که سیاست منفی مزبور بر آن متکی است تا راه نفوذ بیگانگان مسدود گردد (زارعی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۷۱).

تقریباً تمام اصول سیاست خارجی ایران متأثر از دال گفتمانی نفی سبیل است. این تأثیرپذیری در قانون اساسی به عنوان مهم‌ترین منبع تصمیم‌سازی حوزه سیاست خارجی انعکاس یافته است. جدول زیر مهم‌ترین اصول قانون اساسی متأثر از دال گفتمانی نفی سبیل را نشان می‌دهد؛

اصل	موضوع
بند ششم، اصل دوم	نفی هرگونه ستمگری و ستم کشی و سلطه گری و سلطه پذیری [...] .
بند پنجم، اصل سوم	ترد کامل و جلوگیری از نفوذ اجانب.
بند هشتم، اصل چهل و سوم	جلوگیری از سلطه اقتصادی بیگانه بر اقتصاد کشور.
اصل هشتاد و یکم	دادن امتیاز تشکیل شرکت‌ها و مؤسسات در امور تجاری، صنعتی و کشاورزی و معادن و خدمات به خارجیان مطلقاً ممنوع است.
اصل هشتاد و دوم	گرفتن وام و کمک بلاعوض از دولت‌های خارجی منوط به تصویب مجلس شورای اسلامی است.
اصل یکصد و پنجاه و دوم	سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر اساس نفی هرگونه سلطه جویی و سلطه پذیری [...] عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه گر [...] استوار است.
اصل یکصد و پنجاه و سوم	هرگونه قرارداد که موجب سلطه بیگانه بر منابع طبیعی و اقتصادی، فرهنگ، ارتش و دیگر شئون گردد ممنوع است.

جدول (۱-۲) مهم‌ترین اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی متأثر از دال گفتمانی نفی سبیل.

جدول فوق با نشان دادن مهم‌ترین اصول قانون اساسی تأثیر پذیرفته از دال‌گفتمانی نفی سبیل، راهبردهای سیاست خارجی را در مواجهه با دیگر دولت‌ها مشخص می‌سازد. بنابراین جمهوری اسلامی ایران بر اساس آموزه‌ها و اعتقادات اسلامی و انقلابی خود باید در سیاست خارجی‌اش از مناسبات و روابط مبتنی بر سلطه‌گری و سلطه‌پذیری اجتناب نماید. امام خمینی (ره) در این رابطه اشاره می‌نماید؛

ملت اسلام پیرو مکتبی است که برنامه‌های آن خلاصه می‌شود در دو کلمه لا تظلمون و لا تظلمون؛ از اصول مهم است که مسلمانان تحت سلطه کفار نباشند. خدای تبارک و تعالی برای هیچ یک از کفار سلطه بر مسلمانان قرار نداده است و نباید مسلمانان این سلطه کفار را بپذیرند (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۱۶، ۴۰).

نظام اعتقادی اسلامی برای مجریان سیاست‌گذاری طرحی روشن از کارکرد نظام بین‌الملل و نیز جایگاه ایران در قبال سایر دولت‌ها به دست می‌دهد. بر همین اساس و با تکیه بر آموزه‌های اسلامی برخی رفتارهای بین‌المللی مورد ترد و برخی دیگر به گونه‌ای مورد تفسیر مجدد قرار می‌گیرد که با نظام اعتقادی حاکم بر جامعه سازگار باشد. به هر حال نظام اعتقادی باعث تداوم در سیاست‌گذاری خارجی می‌شود تا آنجا که می‌توان گفت هر اندازه نظام اعتقادی جامعه جامع‌تر باشد، سیاست خارجی از ثبات بیشتری برخوردار است (قوام، ۱۳۸۱: ۳۶۵).

۵- نتیجه

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (در ابعاد مختلف آن) متأثر از فاکتورهای مختلفی است که در تدوین و اجرای آن نقش اساسی دارند. یکی از مهم‌ترین منابع سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران آراء و اندیشه‌های امام خمینی (ره) است که در این نوشتار با عنوان گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) مورد بررسی قرار گرفت. با بررسی این گفتمان و با استفاده از تحلیل انتقادی گفتمان فرضیه نخست مورد تأیید قرار می‌گیرد. تحلیل انتقادی گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) خوانش جدیدی از متن این گفتمان به دست داد که بازتاب گزاره‌های ذاتی موجود در متن آن را در بافتار سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوره‌های مختلف تاریخی می‌توان یافت. در این راستا پس از ارزیابی متغیرها (که در این تحقیق با عنوان دال‌های گفتمانی مورد بررسی قرار گرفته‌اند) مشخص گردید که گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) در مرتبه نخست در اصول پایه قانون اساسی تجلی یافته است و سپس به صورت غیر مستقیم از طریق قانون اساسی مبنا و منبع راهبردهای خرد و کلان سیاست خارجی قرار گرفته است.

تحلیل گفتمان انتقادی، معتقد است که ردپای تاریخ، جهان‌بینی، ارزش‌ها، مؤلفه‌های اجتماعی - فرهنگی در جای جای زبان مشهود است و متن را تحت تأثیر قرار می‌دهد. با تحلیلی انتقادی از گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) دریافتیم هرچند که ابعاد این گفتمان محدود به موارد مورد بررسی در این تحقیق نمی‌گردد اما استکبارستیزی، نفی سبیل، عدم جدایی دین از سیاست، صدور انقلاب و حمایت‌گرایی از جمله مهم‌ترین دال‌هایی هستند که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را تحت تأثیر قرار داده‌اند. یافته‌های تحقیق به شیوه‌ای توصیفی - تحلیلی ضمن تأیید فرضیه اصلی، ادعای فرضیه رقیب مبنی بر تغییر راهبردهای کلان سیاست خارجی با تغییر دولت‌ها را رد می‌نماید. دال‌های بررسی شده در این تحقیق نوعی توالی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوره‌های مختلف را نشان می‌دهند که در رفتار سیاست خارجی دولت‌های مختلف پس از پیروزی انقلاب اسلامی نمود عینی یافته است. به عنوان مثال استکبارستیزی و تعریف برخی از کشورها به عنوان مصادیق استکبار در دولت‌های مختلف از ابتدای انقلاب اسلامی تا کنون ثابت بوده است. هرچند رویکردها در سیاست خارجی با شیوه‌های مختلف و با شدت و ضعف همراه است ولی نهایتاً تغییر بنیادین در سیاست‌های اصلی صورت نگرفته است و عمده رهیافت سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران کماکان متأثر از گفتمان اسلام سیاسی امام خمینی (ره) بوده است.

منابع

قرآن مجید

- امام خمینی، روح الله، (۱۳۷۸)، صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- بهرامپور، شعبانعلی (۱۳۷۹)، تحلیل انتقادی گفتمان نورمن فرکلایف، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، چاپ اول.
- بهرامپور، شعبانعلی، (۱۳۷۸)، درآمدی بر تحلیل گفتمان، کتاب مجموعه مقالات گفتمان و تحلیل گفتمانی، به اهتمام محمدرضا تاجیک، تهران: انتشارات فرهنگ گفتمان.
- بهروز لک، غلامرضا، (۱۳۸۵)، «اسلام سیاسی و جهانی شدن»، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هشتم، ش ۱۳، صص ۲۳-۴۵.
- چه‌آزاد، سعید و ازغندی، علیرضا، طاهری، ابوالقاسم، احمدی، حمید، (۱۳۹۷) پردازش سازه انگارانه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوره سازندگی، با تاکید بر رهیافت اسلام گرایی، مطالعات سیاسی، ش ۴۲، صص ۱-۱۸.
- حسینیان، روح الله، (۱۳۸۸)، مبانی اندیشه سیاسی امام خمینی (جهان بینی و ایدئولوژی)، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چاپ اول.
- خواجه سروی، غلامرضا، (۱۳۸۰)، «وحدت دین و سیاست در اندیشه امام خمینی (ره)»، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۱۶، پاییز، صص، ۷۶-۹۸.
- دیاری بیدگلی، محمدتقی، داوری، روح الله، (۱۴۰۰)، تأثیر آیه نفی سبیل در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، پژوهشنامه معارف قرآنی، ش ۴۴، صص ۷-۴۰.
- دهقانی فیروزآبادی سیدجلال، (۱۳۹۰) نظریه اسلامی سیاست خارجی: چهارچوبی برای تحلیل سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، روابط خارجی، دوره ۳، ش ۹، صص ۷-۴۷.
- _____ (۱۳۸۸)، «گفتمان عدالت در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه معرفت سیاسی، سال اول، شماره ۱، بهار، صص، ۴۵-۶۲.
- دهشیری، محمدرضا، (۱۳۷۸)، مقدمه ای بر اندیشه‌های سیاسی امام خمینی، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- زارعی، بهادر و علی زینی وند و کیمیا محمدی، (۱۳۹۳)، «قاعده نفی سبیل در اندیشه اسلامی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال یازدهم، شماره ۳۶، بهار، صص، ۱۰۸-۱۳۸.
- سعید نسب، سیدهاشم، (۱۳۸۹)، «بحران بحرین»، فصلنامه پژوهش‌های منطقه ای، شماره ۵، قم، جامعه المصطفی العالمی، صص، ۶۷-۸۶.
- سیدنژاد، سیدباقر، (۱۳۸۹)، مطالعه ی تحلیلی و تطبیقی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با نظریه ی سازه انگاری، علوم سیاسی، ش ۴۹، صص ۱۶۳-۱۸۶.
- عمید زنجانی، عباسعلی، (۱۳۸۵)، حقوق اساسی ایران، چاپ اول، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- علویان، مرتضی و لیلیا حسن نیا و فاطمه پورحسن، (۱۳۹۷)، «صدور انقلاب در اندیشه امام خمینی (ره)»، فصلنامه معرفت، سال بیست و هفتم، شماره نهم، پاییز، صص ۱۲۱-۱۴۰.

- غفاری هشتجین، زاهد و علیزاده، قدسی، (۱۳۹۰)، «مؤلفه‌های اساسی بیداری اسلامی در اندیشه سیاسی حضرت امام خمینی (ره)»، دو فصلنامه مطالعات بیداری اسلامی، سال اول، بهار و تابستان، شماره اول، صص ۷۴-۸۶.
- فتحی، یوسف، (۱۳۹۳)، «نسبت صدور انقلاب اسلامی و بیداری اسلامی از منظر امام خمینی (ره)»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال یازدهم، بهار، شماره ۳۶، صص ۹۶-۱۱۸.
- فلاح نژاد، علی، (۱۳۸۴)، سیاست صدور انقلاب اسلامی، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- قوام، عبدالعلی، (۱۳۸۱)، سیاست بین‌الملل و سیاست خارجی، تهران، انتشارات سمت.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی، تهران، امیرکبیر
- کاوه، علی و علیرضا رضایی، (۱۴۰۰)، هرمنوتیک انتقادی؛ چارچوبی برای تحلیل تنش زدایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات سیاسی، ش ۵۲، صص ۲۷-۵۲.
- مقتدر، هوشنگ؛ (۱۳۵۸)، مباحثی پیرامون سیاست بین‌الملل و سیاست خارجی، تهران، انتشارات دانشکده علوم سیاسی و اجتماعی.
- منصوری، جواد، (۱۳۷۶)، نظری به سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، جواد منصوری، تهران، وزارت امور خارجه.
- نائبیان، جلیل، (۱۳۹۳)، روابط ایران با دول خارجی در دوران قاجاریه، تهران، انتشارات فردابه، چاپ ششم.

- Hunter, Sh.T. (2010). *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International order*. Santa Barbara: Praeger.
- Salamey, I., & Zanoobia, O. (2011), "Shia Revival and Welayat Al-Faqih in the Making of Iranian Foreign Policy", *Politics, Religion & Ideology*, 12(2), 197-212.
- Karimifard, H. (2021). Explaining Iran's Foreign Policy: Ideas, Expectations, and Structures (2013-2021). *Iranian Review of Foreign Affairs*, 12(33), 257-277.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Routledge.
- MacDonald, D. B., Robert, G. P., & Betty Mason, P. (2007). *The Ethics of Foreign Policy*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited.